

Karlík, Petr

Ke klasifikaci genitivu adnominálního

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1998, vol. 47, iss. A46, pp. [121]-130

ISBN 80-210-1796-1

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100314>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR KARLÍK

KE KLASIFIKACI GENITIVU ADNOMINÁLNÍHO

Výklad genitivu adnominálního nemůže pominout žádná gramatika, ať už je tzv. tradiční nebo generativní, dependenční nebo konstituentová. Společným rysem všech popisů je přitom to, že se pokoušejí postihnout různé „významové“ vztahy, které mezi nominálním výrazem v genitivu (N_{gen}) a jménem tvořícím jádro/dominující člen (N) nominální fráze (NP) se syntaktickou strukturou N – N_{gen} fakticky nebo zdánlivě existují, kategorizovat je a terminologicky zakotvit. Druhým společným rysem mnoha popisů je pak ambice v rámci zvoleného modelu gramatiky genitiv vysvětlit v souřadnicích pádů (syntaktické X sémantické, strukturální X sémantické). Jednotliví autoři přitom dospívají podle toho, jak chápou „význam“ jazykových výrazů, k různým klasifikacím, a to jak co do počtu typů N_{gen} , tak co do jejich hierarchického členění. Situaci navíc komplikuje i terminologie užívaná v různých typech gramatik pro označení členů/konstituentů syntaktických konstrukcí. Jak známo, už samy termíny subjekt a objekt, které mají pro výklad některých typů adnominálních N_{gen} centrální důležitost, se vztahují na jevy různých úrovní: v nejlepším případě se jimi konsekventně označují buď elementy roviny syntaktické, nebo naopak sémantické; v mnohých koncepcích se ovšem i přes proklamovanou terminologickou disciplinovanost jeví spíše jako amalgámy, reflektující syntaktické i sémantické vlastnosti jazykových výrazů, přičemž někdy dominují první, jindy druhé.

Můžeme sestavit katalog, v němž budou zastoupeny všechny (nám známé) typy adnominálního genitivu. Takový relativně úplný katalog není patrně uveden v žádné gramatice, ale dá se sestavit na základě prací, které adnominální genitiv analyzovaly.

Poznámka: Ve shodě s tradicí budeme mluvit o „genitivech x “ a za x doplníme nejběžnější označení. Jsme si vědomi toho, že tak (zatím) nepopíšeme „významový“ vztah mezi N a N_{gen} , nýbrž řekneme něco jen o N_{gen} , a to něco, co je sice na vztahu mezi N a N_{gen} založeno, co ale sám vztah neexplikuje. — Komentovaná bibliografie našich (dnes už starších) prací o adnominálním genitivu se najde u V. Šmilauera (1969: 484–489).

Katalog typů adnominálních genitivů:Genitiv **agentní** (genitiv subjektivý)(1) *zpěv ptáků*Genitiv **patientní** (genitiv objektový)(2) *rozbití vázy*Genitiv **přivlastňovací** (genitiv posesivní)(3) *zahrada našeho souseda*Genitiv **přináležitosti**(4) *koruny stromů*Genitiv **nositele vlastnosti**(5) *směnitelnost koruny*Genitiv **vlastnosti**(6) *člověk veselé mysli*Genitiv **autorský**(7) *román Milana Kundery*Genitiv **produktu**(8) *autor románu Žert*Genitiv **vysvětlovací** (genitiv explikativní)(9) *korálky zubů*Genitiv **definující**(10) *povinnost vděčnosti*Genitiv **dedikační** (genitiv čestného názvu)(11) *most Palackého*Genitiv **stupňovací** (genitiv augmentativní, hebrejský)(12) *kniha knih*Genitiv **kvantifikovaného předmětu** (genitiv partitivní)(13) *kus cukru*Genitiv **zobrazovaného předmětu**(14) *obraz prezidenta*Genitiv **časový**(15) *narození 5. ledna*

Tento katalog by bylo možné doplnit o řadu NP, v nichž N_{gen} nelze dost dobře zařadit k žádnému typu; pro ilustraci uvedeme aspoň několik:

(16) *místo činu*(17) *hodina zpěvu*(18) *deset století architektury*

Už povrchní pohled na náš katalog ukazuje, že typy v něm uvedené jsou značně heterogenní (což se — mimo jiné — zrcadlí už v slovtvorné struktuře jejich pojmenování). Jsou totiž vymezeny více nebo méně na základě obsahových (tedy mimojazykových) kritérií a eventuální různost syntaktického chování nominálních výrazů v atributivní syntaktické pozici, jíž si jsou jazykovědci dobře vědomi, je mnohdy míněna jako argument, jímž se mají jednotlivé typy objektivizovat, nikoli jako základní (a nejspolehlivější) kritérium, na jehož základě je možné ke kategorizaci dospět. Dobře celou situaci vystihl P. Eisenberg (1986: 236): „Eine derartige semantische Charakterisierung der Genitivattribute

ist rein beschreibend, sie erklärt nichts. Man weiss nicht einmal genau, wie vollständig und systematisch die gefundene Liste von Attributtypen ist.“

V české lingvistice se už tradičně při vymezení jednotlivých typů N_{gen} přihlíží k souvztažnosti syntakticko-sémantické struktury nominální skupiny s N_{gen} a syntakticko-sémantické struktury věty. Oporou pro takový přístup bylo poznání, že „se při odvozování substantiv ze sloves a adjektiv mění všechny jejich rozvíjející členy (předměty a příslovečná určení), někdy i podměty, v přivlastky, a to zčásti ve formě nezměněné, zčásti se změnou (v genitiv)“; viz V. Šmilauer (1969: 171). U něho nacházíme i další důležité formulace: „Spojení substantiva s genitivem přivlastňovacím lze rozvésti do věty (...): *rozmary osudu* → *osud má rozmary*“ (s. 174); „Spojení substantiva s genitivem vlastnosti lze rozvést do věty (...): *krasavice vysoké postavy* → *krasavice má vysokou postavu*“ (s.175); „Spojení substantiva s genitivem vysvětlovacím lze rozvést do věty (...): *trest smrti* → *smrt je (druhem) trestu*“ (s.176); „Genitiv cíle děje (objektový) stojí u substantiv odvozených z přechodných sloves a ze sloves s genitivem a označuje předmět (akuzativní nebo genitivní) děje vyjádřeného základním slovesem: *stvoření světa* → (ze *stvořit svět*)“ (s. 179). Že jde o postižení principu transformačního výkladu daných souvztažností, jak ho známe z Mluvnice češtiny (1987) nebo z Příruční mluvnice češtiny (1995), je více než zřejmé.

Cílem našeho příspěvku bude navrhnout klasifikaci, která bude založena na formálních kritériích, tj. na morfologicky a/nebo syntakticky manifestujících se vlastnostech konstrukce $N - N_{gen}$. Od takové klasifikace můžeme očekávat minimálně to, že položky (1) – (15) našeho katalogu rozřídí do skupin, které budou vymezeny podle jednotného kritéria, a to kritéria jazykového, a že na základě společného jazykového chování bude možné počet typů adnominálního genitivu redukovat.

Můžeme vyjít z toho, že pokud jde o syntaktickou konstrukci $N - N_{gen}$ samu, lze souhlasit s těmi autory, kteří říkají, že množství nejrozmanitějších odstínů vztahu, které jsou touto konstrukcí vyjadřovány, ukazuje, že je to prostředek k vyjádření obecného a nespecifikovaného vztahu dvou jmen (tvořících jeden větný člen/konstituent). Jednotlivé významové nuance (z nichž některé jsou zachyceny v našem katalogu) vyplývají z významu obou jmen. Toto velmi obecné tvrzení můžeme v této rozsahem limitované studii pouze demonstrovat na několika příkladech.

Např. N_{gen} v NP *křídla ptáků* budeme interpretovat jako přivlastňovací, a to proto, že víme (ze slovníku), že obě jména referují na třídy fyzikálních objektů a že křídla tvoří součást stavby těla ptáků. N_{gen} v NP *zpěv ptáků* budeme naproti tomu interpretovat jako agentní, a to proto, že víme (z gramatiky: na základě slovtvorné struktury slova *zpěv*), že jméno tvořící jádro NP slovtvornými prostředky označuje děj transponovaný v substanci, přičemž (ze slovníku) současně víme, že tento děj někdo vykonává, totiž právě entita, ke které se referuje N_{gen} . N_{gen} v NP *hejno ptáků* budeme pro změnu interpretovat jako genitiv kvantifikovaného předmětu, neboť víme (ze slovníku), že jméno tvořící jádro vyjadřuje ‘seskupení větší počet jedinců’, takže nemáme důvodu očekávat nic jiného než

označení toho, o jaké jedince se jedná. Podstatně těžší bude však asi odpověď na otázku, co vyjadřuje N_{gen} v NP *svět ptáků*. Tato jednoduchá úvaha přirozeně mnoho o klasifikaci adnominálních genitivů neřká, může však sloužit jako východisko pro budování lingvistické teorie, na jejímž základě bude možné takovou klasifikaci provést. Jedním z postulátů této teorie, který lze z několika málo výše uvedených příkladů odvodit, je to, že čím méně informací lze z materiálu NP obsahující N_{gen} vyčíst, tím více možností se nabízí pro interpretaci N_{gen} . Srov. dávno už klasický příklad *socha svobody*. V mluvené řeči se nabízí aspoň tyto interpretace: genitiv zobrazovaného, genitiv autorský, genitiv přivlastňovací.

V naší klasifikaci rozlišujeme dva základní typy adnominálních genitivů: (I) genitivy aktantové a (II) genitivy neaktantové. V této studii probereme postupně genitivy (I) a u genitivů (II) pouze naznačíme jejich klasifikaci, aniž bychom u nich mohli motivaci genitivní formy v rámci modelu gramatiky dependenční orientace vysvětlovat. Tato zjevná diskrepance je dána značnými teoretickými problémy, které jsou s výkladem genitivů (II) spojeny, a omezeným prostorem, který máme k jejich diskusi.

I. Genitivy aktantové

Aktantové N_{gen} vyjadřují některý ze sémantických aktantů (participantů) jazykově zpracované mikrosituace, k níž potenciálně referuje NP. Jádrem NP jsou proto především deverbální a deadjektivní substantiva, která — jak známo — „dědí“ intenční a valenční vlastnosti motivujících sloves a adjektiv, které jakožto predikátory tvoří jádro jazykově zpracované mikrosituace. N_{gen} lze pak vykládat pomocí transformačních pravidel jako valenční pozici deverbálního nebo deadjektivního jména. Z hlediska teorie pádů představují tyto genitivy tzv. pád (primárně) syntaktický.

Dějová substantiva (DS) lze chápat jako prostředek tzv. transformace „větná struktura založená na slovesném predikátoru ve tvaru VF ($PRED_{vf}$) → nominální skupina založená na predikátoru ve tvaru DS“. Motivem slovnědruhově transpozice „verbum → substantivum“ je potřeba mít v jazyce k dispozici výrazy, které jsou co do lexikální sémantiky identické se slovesy, které ale — na rozdíl od sloves, která jsou po formální stránce (tvary VF) vybavena k tomu, aby mohla realizovat predikační akt — disponují takovými formami, umožňujícími jimi realizovat akty referenční (exoforu i endoforu). Při této transformaci zůstává sémantická struktura predikátoru nezměněna, tj. $PRED_{vf}$ i $PRED_{DS}$ implikují stejný počet aktantů a stejné sémantické role, ale mění se formy syntaktické/valenční pozice, v nichž jsou aktanty vyjádřitelné (komplementy větné struktury se transformují na atributy nominální skupiny). Pravidla postihující změny pádových forem valenčních pozic jsme formulovali v P. Karlík — N. Nübler (1998). Pro nás jsou v dané chvíli důležité pouze NP se syntaktickou strukturou N_{gen} - $PRED_{DS}$ - (N_x) (vzorec nezachycuje slovosled; o něm viz L. Uhlířová (1987)). Lze je vyložit na základě tohoto pravidla deaktualizační transformace (DT_1): valenční pozice V_{nom} selektovaná $PRED_{vf}$ větné struktury se mění na valenční pozici V_{gen} selektovanou $PRED_{DS}$ nominální skupiny: *Ptáci zpívají* → *zpěv ptáků*; *Eva zbledla* → *zblednutí Evy*; *Kristus byl ukřižován* (*Pi-*

látem) → *ukřižování Krista (Pilátem)*; *Koruna je směnitelná* → *směnitelnost koruny* apod.

Vedle DS se sem hlásí i jiná deverbativní substantiva, např.:

Jména činitelská: *vynálezce lodního šroubu* (= 'kdo vynalezl lodní šroub')

Názvy prostředků: *vyorávač brambor* (= 'čím se vyorávají brambory')

Názvy míst: *prodejna nábytku* (= 'kde se prodává nábytek')

Zvláštní kategorii představují tzv. substantivizovaná adjektiva (AS). Vznikají konverzí (z adjektiv neodvozených nebo z adjektiv odvozených od sloves). Morfologicky se chovají jako adjektiva (nemají pevný rod, skloňují se jako adjektiva). Jejich syntaktické chování však do značné míry souvisí právě s mírou substantivizace. V této studii vystačíme s dvěma krajními případy: (a) AS, která lze vykládat jako výsledek tzv. eliptické substantivizace (tj. z NP typu „ADJ — N“ na základě vynechání ADJ), se syntakticky chovají jako ADJ (adjektivizovaná participia), nikoli jako substantiva (jsou to tedy výrazy typu As): adjektiva, která sémanticky modifikují predikátor fundující As, mají tedy tvar inkongruentní: *politicky pronásledovat* — *politicky pronásledovaní lidé* — *politicky pronásledovaní* (nikoli **političtí pronásledovaní*); *silně kouřit* — *silně kouřící lidé* — *silně kouřící* (nikoli **silní kouřící*), zatímco tatáž adjektiva, která modifikují predikátor fundující substantiva, tj. např. DS nebo činitelská jména, mají tvary kongruentní: *politické pronásledování*, *silný kuřák*. Výrazy typu As si proto také zachovávají jinou syntaktickou vlastnost adjektiv, totiž právě valenci: (*Všichni*) *Čtoucí román*, nikoli **románu*. S tím souvisí i možnost výrazy typu As antepoznat i postponovat: (*Všichni*) *Čtoucí román* // (*Všichni*) *román čtoucí*. (b) AS, která lze vykládat jako výsledek tzv. neeliptické substantivizace (tj. motivujícím výrazem není NP typu „ADJ — N“, nýbrž jen ADJ), se syntakticky chovají jako N (jsou to tedy výrazy typu aS): *ostrážitě strážit* — *ostrážitý strážný* (nikoli **ostrážitě strážný*). Proto genitiv jmen, které s nimi vytvářejí NP, není selektován valenční schopností, nýbrž je třeba ho vykládat jinak: *vedoucí školní jídelny* (← *Školní jídelna má vedoucí/vedoucího*), *představená kláštera*, *mluvčí ministerstva vnitř* apod. Substantivizace je přirozeně proces, který má řadu mezistupňů. Proto najdeme také AS, která se syntakticky chovají jak jako výrazy typu As (*předsedající schůzi*), tak jako výrazy typu aS (*předsedající schůze*). — Obě konstrukce připouštějí Češi z markrabství.

Existují však i jména, která nemají valenční schopnost děděnou po slovesech nebo adjektivech, a přesto tvoří jádro NP, jejíž složkou je N_{gen} specifikující aktant nějaké jazykově zpracované mikrosituace: *zahradá mého otce*. Tvrzení, že N_{gen} i v těchto případech specifikuje aktant, lze zdůvodnit v podstatě dvěma způsoby: (a) Předkládat, že i tato jména mají valenční schopnost, což je sice — v rámci jistého modelu gramatiky možné — v případě apelativ (*zahradá mého otce*), ale značné potíže působí v případě proprií, pokud přijmeme postulát, že nemají význam opřený o pojem (*Alík naší dcery*). (b) Syntaktickou strukturu takových NP vykládat jako výsledek deaktualizační transformace (DT₂) „větná struktura založená na slovesném predikátoru ve tvaru VF → nominální skupina založená na jménu“, při níž dochází k vynechání predikátoru, jádrem NP se stává výraz ve valenční pozici s formou akuzativu a valenční pozice s formou no-

minativu se mění na valenční pozici s formou genitivu: *Můj otec má zahradu* → *zahrada mého otce*. V důsledku této transformace se tedy aktant implikovaný v sémantické struktuře slovesného predikátoru stává složkou NP.

Protože nominální výrazy kategorie aktantových adnominálních genitivů specifikují aktanty, lze je nahradit tzv. přivlastňovacími zájmeny 3. os.: *kouzlo manekýnek // jejich kouzlo, směřitelnost koruny // její směřitelnost*. Aktantové N_{gen} jmen mužských a ženských životných lze — nebrání-li tomu morfologická nebo syntaktická omezení — nadto nahradit přivlastňovacími adjektivy: *kouzlo manekýnky // manekýnčino kouzlo*. To je podstatný syntaktický rys, kterým se aktantové genitivы odlišují od genitivů neaktantových (viz dále).

Podle sémantické role, kterou aktant specifikovaný N_{gen} má, lze rozlišovat:

Genitiv agentní v širokém smyslu.

Do této kategorie patří agentní N_{gen} v NP, jejímž jádrem je DS, tj. položka (1) našeho katalogu; je vyložitelný na základě deaktualizační transformace (DT_1) z větných struktur, v nichž je agens umístěn v pozici podmětu. Při detailnější sémantické analýze jde o agens ve vlastním smyslu (1a), procesor (1b), nositel děje (1c) apod.:

(1a) *štěkot psů*

(1b) *běh Emila Zátopka*

(1c) *svit Městce*

V případech, kdy jádro NP netvoří DS, je možné vycházet z principu analogie s prototypickým modelem založeným na DS: *slalom mužů* lze tak dát do souvislosti se *sjezd mužů*.

Dále do této kategorie patří autorský N_{gen} v NP, jejímž jádrem je nedějové substantivum, označující výtvořky zprav. lidské aktivity, tj. položka (7) našeho katalogu. Tato jména nemohou selektovat pád atributu podle transformace (DT_1), neboť nejsou výsledkem slovnědruhovové transpozice „verbum → substantivum“, a nemají tedy ani možnost dědit po slovesech nějaké vlastnosti. Adnominální genitiv tvořící složku NP, jejímž jádrem jsou taková substantiva, je ovšem možné vykládat jako výsledek jiné deaktualizační transformace (DT_2), totiž transformace „větná struktura založená na slovesném predikátoru efficiendí ve tvaru VF → nominální skupina založená na jménu“: *Jan Neruda napsal balady* → *balady Jana Nerudy*.

(7a) *balady Jana Nerudy*

(7b) *verdikt ústavního soudu*

Poznámka: Adnominální genitiv autorský a genitiv agentní spojuje i to, že mu — v řadě případů — konkuruje adnominální genitiv s předložkou *od*:

(1d) *zrada kamaráda // od kamaráda; kousnutí psa // od psa*

(7a) *balady Jana Nerudy // balady od Jana Nerudy*

Tyto konstrukce nejsou, zdá se, ekvivalentní. Nasvědčuje tomu jejich různé syntaktické chování: *Četl jsem dvě knížky Karla Čapka* — **Karla Čapka jsem četl dvě knížky* X *Četl jsem dvě knížky od Karla Čapka* — *Od Karla Čapka jsem četl dvě knížky*.

Genitiv nositele vlastnosti

Tato kategorie se kryje s položkou (5) našeho katalogu. N_{gen} v NP, jejímž jádrem je deadjektivní substantivum, je vyložitelný na základě deaktualizační

transformace (DT₁) z větných struktur založených na slovesně-jmenném predikátoru typu „VF_{byt} + Adj“ (prostředkem této transformace je slovotvorná transpozice „adjektivum → substantivum“): *Koruna je směnitelná → směnitelnost koruny; smutek pozůstalých; rychlost světla aj.*

Genitiv patientní v širokém smyslu

Do této kategorie patří patientní N_{gen} v NP, jejímž jádrem je DS, tj. položka (2) našeho katalogu; je vyložitelný na základě deaktualizační transformace (DT₁) z větných struktur, v nichž je patiens umístěn v pozici podmětu: tak je tomu jednak ve větných strukturách s primární diatezí založených na prostě mutačních predikátorech (*Eva zbledla → zblednutí Evy*), jednak ve větných strukturách se sekundární diatezí, v nichž se do pozice V_{nom} dostává patiens v důsledku deagentizační nebo dekauzativizační transformace: *Dělníci stavějí most → Most je stavěn dělníky → stavba mostu (dělníky), Větr rozbil okno → Okno bylo rozbito větrem → rozbití okna (větrem)*. Při detailnější sémantické analýze jde jak o objekty dějem vznikající nebo zanikající (2a) a objekty dějem měnící své vlastnosti (2b), tak o objekty, na něž je děj zaměřen (2c) apod.:

(2a) *hloubení příkopu*

(2b) *rezivění karoserie*

(2c) *poslech rozhlasu*

Poznámka: Transformační historie NP typu (2a) ukazuje, že výklad tohoto N_{gen} v koncepcích traktujících N_{gen} v termínech genitiv subjektový a genitiv objektový jako genitivu objektového není přesný. K výkladu známé homonymie struktur N_{gen} — PRED_{DS} viz podrobněji P. Karlík — N. Nübler (1998).

Tento genitiv tvoří také složku NP, jejímž jádrem jsou jména činitelská (*krotitel lvů, milovník dobrého piva, vynálezce lodního šroubu*) a jména patřící do stejné věcně sémantické skupiny (*zloděj koní*), názvy prostředků (*vyorávač brambor, myčka nádobí, čistička odpadních vod, rozvaděč vysokého napětí, opékač topinek*) a názvy míst: *prodejna nábytku, výkrmna prasat, ošetřovna nemocných, sběrna surovin, skladiště jaderného odpadu*. Zatímco u jmen činitelských jde o patientní genitiv vždy (neboť agens je v nich vyjádřen slovotvorným formantem), u jmen zbývajících může být jak genitiv patientní (viz výše), tak agentní: *pracoviště lékařů, hnízdiště orla skalního*.

Dále do této kategorie patří genitiv produktu, tj. položka (8) našeho katalogu (*autor Zvířecí farmy*), a genitiv zobrazovaného předmětu, tj. položka (14): *fotografie prezidenta*.

Genitiv přivlastňovací v širokém smyslu

Do této kategorie patří přivlastňovací N_{gen} v NP, reprezentovaný položkou (3) našeho katalogu, a genitiv přináležitosti, reprezentovaný položkou (4); je vyložitelný na základě deaktualizační transformace (DT₂) z větných struktur, při níž dochází k vynechání slovesného predikátoru *mít*. Vztah přináležitosti je, jak známo, sémanticky značně diferencovaný, a ve shodě s tím by bylo možné i sémantickou roli aktantu specifikovaného N_{gen} dále konkretizovat: vedle přináležitosti ve smyslu vlastnického vztahu (3a), kdy roli tohoto aktantu chápeme jako vlastníka, a přináležitosti ve smyslu vztahu části a celku (4a), kdy bychom mohli mluvit o celku, by šlo např. vyčleňovat přináležitost ve smyslu sociálního

vztahu (3b), přináležitost ve smyslu uživatelského vztahu (3c), přináležitost ve smyslu vztahu konkrétního a abstraktního předmětu (3d) apod.:

- (3a) *auto našeho souseda*
- (3b) *bratr našeho souseda*
- (3c) *vlak našeho souseda*
- (3d) *smůla našeho souseda*
- (4a) *ucho jehly*

Nutno zdůraznit, že z hlediska syntaktického je klasifikace všech N_{gen} jako výrazů specifikujících entitu, která je v široce pojímaném přináležitostním vztahu k entitě specifikované jádrovým N, zcela oprávněná, neboť jednotlivé sémantické interpretace tohoto vztahu jsou podmíněny vlastnostmi světa, k němuž NP jako složka výpovědi referuje. Např. interpretace NP obsahující jména referující na osoby jako (3b) je jen default-interpretací, dobře je však možná i interpretace jako (3a): *otroci našeho souseda*. Jasně je to vidět na NP typu *vlak našeho souseda*. Interpretace jako (3c) je opět jen default-interpretací vzhledem ke světu, k němuž NP referuje. Jakožto jazykový výraz totiž tato NP stejně tak dobře umožňuje interpretaci jako (3a): pokud daná NP referuje k našemu aktuálnímu světu, je tato interpretace právě jen vzhledem k vlastnostem tohoto světa méně pravděpodobná.

II. Neaktantové genitivy

Řekli jsme už, že důležitým, ba možná základním syntaktickým projevem rozdílu mezi aktantovými a neaktantovými genitivu je možnost nahradit prvně jmenované přivlastňovacím zájmenem 3. os. (*pláč novorozeňat // jejich pláč; střecha domu // jeho střecha*) a nemožnost takové náhrady u genitivů neaktantových (*idea humanismu // *jeho idea; člověk vysoké postavy // *její člověk; kubík písku // *jeho kubík* apod.). Nápadné je však nejen to, že neaktantové genitivy se chovají jinak než genitivy aktantové, ale i to, že zatímco všechny typy aktantových genitivů se chovají v podstatě stejně, u neaktantových genitivů zjišťujeme, že jednotlivé typy se chovají různě, a to jak morfologicky, tak syntakticky: Genitiv vysvětlovací je prakticky omezen pouze na singulár, genitiv vlastnosti je výraz obsahující vždy adjektivní frázi a jeho jádrem nemůže být proprium, genitiv partitivní se aspoň v některých moravských nářečích od jiných genitivů odlišuje i morfologicky: *předě tam troško teho pepřo X to máš z teho pepřa*; srov. M. Šipková (1993: 75), M. Grepl (1995).

Jestliže se z tohoto hlediska znovu podíváme na náš katalog, zjistíme, že do kategorie neaktantových genitivů patří:

Genitiv vysvětlovací, tj. položka (10), vedená tam pod názvem genitiv definiující (viz dále): *trest smrti, dar výmluvnosti, idea humanismu, znamení kříže*. Víme už, že po morfologické stránce je nápadné, že tento N_{gen} bývá zpravidla v singuláru. To lze vysvětlit tak, že N_{gen} vyjadřuje typ třídy vymezené jádrovým jménem, tj. odpovídá větným propozicím založeným na predikátoru typu „být + N“: *Smrt je trestem* → *trest smrti*. Tak už i velmi povrchní sémantická analýza ukazuje, že N_{gen} nespecifikuje aktant, nýbrž predikativ.

Do této kategorie se dá zařadit rovněž N_{gen} v NP reprezentujících položku (9), tj. NP jako *slina pomluvy, korálky zubů, oblaka dýmu*. Lze je vykládat

z větných struktur s predikátorem „*být jako + N*“: *Pomluva je jako slina*. To ukazuje na to, že jádrové N je užito metaforicky. Někdy se právě jen tento genitiv chápe za vysvětlovací, zatímco typ předcházející se považuje za genitiv definující.

Genitiv vlastnosti, tj. položka (6): *žena černých vlasů, obraz nesmírné ceny, člověk veselé mysli*. Jde tu o prostředek knižní. Neaktantová povaha tohoto N_{gen} zřetelně vyniká při srovnání s větnou strukturou *Žena byla černých vlasů*, v níž má výraz N_{gen} povahu predikativu.

Genitiv partitivní, tj. položka (13). Ačkoli se tento N_{gen} těší, jak známo, už tradičně značné badatelské pozornosti, názory na jeho výklad se značně rozcházejí. Zdá se, jako by šlo o jev, o němž snad víme, že jde o NP obsahující genitiv, v níž jméno, které tvoří její jádro, označuje část nebo množinu entity označené jménem v genitivu. Sémantická interpretace NP obecně charakterizovatelných jako konstrukce partitivní je však značně komplikovaná, protože při ní hraje relevantní roli množství faktorů (např. rys [počitatelnost X nepočitatelnost] jmen v genitivu, rys [amorfnost X neamorfnost] objektů, k nimž jméno v genitivu referuje apod.); viz např. J. Lyons (1977: 460–466). Můžeme ji proto jen naznačit:

(a) jádro NP označuje část celku označeného genitivem (genitiv celkový): *polovina prasete, dílek čokolády, část zahrady, kus pole*;

(b) jádro NP můžeme chápat za prostředek, který činí z nepočitatelných substantiv substantiva počítatelná: *kus ovoce, kus dobytka, kus zlata*. Srov.: *Z množiny vyberte pět kusů ovoce // *pět ovoce; Prodali jeden kus dobytka // *jeden dobytek*.

(c) jádro NP označuje množství toho, na co se referuje genitivem, a to tak, že se udává míra (i): *litr vody, kilo masa, hektar lesa*, nebo tak, že se udává tvar/forma (ii): *hromada knih, sklenice vody, šálek kávy, kus cukru, hlávka salátu*; hranice mezi (a) a (b) je plynulá: mnoho výrazů typu (ii) funguje jako výrazy typu (i): *kopa vajec, loket sukna*. O tendenci některé výrazy typu (ii) (*hromada, spousta*) numeralizovat se i formálně a o jejich důsledcích morfologických a syntaktických viz např. M. Grepl — P. Karlík (1998).

V této studii jsme navrhli klasifikaci adnominálních genitivů opřenou o formální kritéria. Na základě rozboru NP jsme mohli konstatovat, že aktantové genitivы jsou pády primárně syntaktické. Odpověď na otázku, jaké jsou pády genitivы neaktantové, jsme však dát nemohli. Vyžadovalo by to totiž hlubší analýzu, na kterou jsme zatím museli rezignovat.

LITERATURA

- EISENBERG, P.: Grundriss der deutschen Grammatik. Stuttgart, Metzler, 1986.
- GREPL, M.: K genitivním formám *hraduleš*. In: Karlík, P. — Pleskalová, J. — Rusínová, Z. (Eds.): Pocta Dušana Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám. Boskovice, Albert, 1995, s. 204–206.
- GREPL, M. — KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia, 1998.
- HAIDER, H.: Die Struktur der Nominalphrase. Lexikalische und funktionale Strukturen. In: Hoff-

- mann, L. (Ed.): *Deutsche Syntax. Ansichten und Aussichten*. Berlin-NewYork, de Gruyter, 1992, s. 304–333.
- KARLÍK, P. — NÜBLER, N.: *Poznámky k nominalizaci v češtině*. SaS, 59, 1998 (v tisku).
- KARLÍK, P. — NEKULA, M. — RUSŇOVÁ, Z. (Eds.): *Přiruční mluvnice češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- LYONS, J.: *Semantics*. Vol. 2. Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Mluvnice češtiny III — Skladba*. Praha, Academia, 1987.
- ŠÍPKOVÁ, M.: *Stavba věty v mluvených projevech. Syntax hanáckých nářečí*. Jinočany, H +H, 1993.
- ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. Praha, SPN, 1969.
- UHLÍŘOVÁ, L.: *Knížka o slovosledu*. Praha, Academia, 1987.

ZUR KLASSIFIKATION DES ADNOMINALEN GENITIVS

Der Verfasser versucht, die aus der einschlägigen Literatur bekannten Typen des adnominalen Genitivs neu zu klassifizieren. Es wird eine Klassifikation vorgeschlagen, die auf formalen (morphosyntaktischen) Kriterien beruht, d.h. das Verhalten der NP mit dem adnominalen Genitiv reflektiert. Es werden zwei Typen unterschieden: Aktant-Genitive, die durch das Pronomen der 3. Person ersetzt werden können, und Nicht-Aktant-Genitive, bei denen dies nicht möglich ist. Die Genitivform der Aktant-Genitive wird durch die syntaktische Valenz selektiert.

Petr Karlík
Ústav českého jazyka
Filozofické fakulty MU
Arna Nováka 1
66088 Brno
pkarlík@phil.muni.cz